

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

DOI 10.33294/2523-4234-2022-32-1-5-15

УДК 281.9(477-03)

Анатолій Миколайович КОЛОДНИЙ

ORCID: 0000-0001-8717-9936

Людмила Олександрівна ФИЛИПОВИЧ

ORCID: 0000-0002-0886-3965

Іван Огієнко про право України на свою православну автокефалію

В ювілейний для митрополита Іларіона (Івана Огієнка) 2022 рік зацікавлення цією непересічною постаттю української історії загалом та історії православ'я зокрема недостатнє. Тим часом творча спадщина владики посідає чільне місце в богословському здобутку українського православ'я. Він довів, що приєднання 1686 р. Київської митрополії до Московського патріархату було протиправним, а сам факт – неканонічним. Іван Огієнко вперше голосно заявив, що Україна потребує відродження втраченої української Церкви. Це передбачає не лише набуття нею автокефалії, запровадження української мови в богослужіннях, а й збереження її православної суті, деомосковлення, повернення до найкращих українських традицій православності XI–XVII ст. Така концепція національної Церкви залишається актуальною для українців і в наш час, коли, незважаючи на отримання ПЦУ Томосу, автокефалію потрібно розбудовувати і зміцнювати.

Ключові слова: Іван Огієнко, Томос, українське православ'я, автокефалія

Anatolii Kolodnyi

Liudmyla Fylypovych

Ivan Ohienko on the right of Ukraine to its Orthodox autocephaly

In the jubilee year of 2022 for Metropolitan Hilarion (Ivan Ohienko), interest in this extraordinary figure of Ukrainian history in general and the history of Orthodoxy in particular is insufficient.

Addressing Ohienko as a historian of the church, as a theologian, it is noted that the creative heritage of the bishop occupies a prominent place in the theological achievements of Ukrainian Orthodoxy. He proved that the accession of the Kyivan Metropolitanate to the Patriarchate of Moscow

in 1686 was illegal, and the fact itself was uncanonical. Ivan Ohienko for the first time loudly stated that Ukraine needs the revival of the lost Ukrainian Church. This implies not only the acquisition of autocephaly, the introduction of the Ukrainian language in worship, but also the preservation of its Orthodox essence, de-Moscowization, return to the best Ukrainian traditions of Orthodoxy of the 11th–17th centuries. His concept of the National Church of Ukrainians is relevant today, when, despite receiving the Tomos, autocephaly still needs to be built and strengthened.

For the Metropolitan, the Church is national not only by the nature of Christianity itself, but also because it understands in its own way the common Christian foundations, has its own tradition, its own saints, its own cult system. According to I. Ohienko, the national features of the Ukrainian Orthodox Church are manifested in the fact that it actively participated in the process of forming a conscious Ukrainian nation, teaches the faithful to love their people, preserve their customs, faith, native language and others. The Metropolitan considered the adoption of Orthodoxy by Ukraine-Rus as an organic act of self-development of Ukrainians. The bishop also saw the national peculiarity of Orthodoxy in Ukraine in the fact that its Church is primordial and apostolic.

Keywords: Ivan Ohienko, Tomos, Ukrainian Orthodoxy, autocephaly

2022 рік – ювілейний для Івана Огієнка, митрополита Іларіона. Маємо 140 років від дня його народження і 50 – від року смерті. На жаль, зацікавлення цією непересячною постаттю української історії, і зокрема історії православ’я, поки що не стало ні загальнонаціональним, ні загальноцерковним. День, коли майбутній владика майже півтора століття тому вперше побачив цей світ, – 14 січня – пройшов непоміченим, дату не оминули увагою хіба у вузьких колах поціновувачів. Дослідження професора М. Тимошика, який своє наукове життя присвятив цій людині, потребує свого продовження у співпраці багатьох релігієзнавців, культурологів, філологів, істориків, державотворців, богословів, істориків Церкви та ін. Бо розкрити талант такої багатогранної особи, як Іван Огієнко, можна лише спільними зусиллями. Частково це вже зроблено і нами, і нашими колегами [6, с. 110–132; 7; 8].

Метою пропонованої статті є актуалізація теми “Огієнко і Православна церква України”, нагадування православним українцям про необхідність не тільки виборювати автокефалію для своєї Церкви, але й зміцнювати її, розгортати діяльне життя релігійних громад на принципах, які свого часу сформулював митрополит Іларіон, розбудовуючи нашу Церкву в США, що зберегла національну і православну ідентичність українських мігрантів в іномовному та іновірному середовищі.

Звертаючись до Огієнка як історика Церкви, як богослова, зазначимо, що його творча спадщина посідає чільне місце в богословському здобутку українського православ’я. Глибокі знання історичного минулого України та її Церкви молодий Огієнко продемонстрував ще у своїй дипломній роботі про Йоаникія (Галатовського), яку він написав, навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету. Де і ким би не працював опісля вчений – приват-доцентом чи професором своєї альма-матер, ректором організованого ним же Кам’янецького університету, міністром освіти чи віросповідань, а в еміграції – професором Варшавського університету, єрархом якої б із українських православних Церков не був – його покликанням завжди залишався науковий пошук [5; 1]. Енциклопедичність знань з гуманітарних наук дала змогу І. Огієнку стати автором вагомих праць з історії

української Церкви й української мови, проблем граматики і стилістики, укласти низку підручників, посібників і методичних розробок для шкіл, університетів, богословських навчальних закладів і просто самоосвіти. Вся огієнкіана, упорядкована М. Тимошиком, налічує до двох тисяч таких позицій.

Насамперед І. Огієнко поглибив концепцію О. Потебні про мову як духовний ареал народу. Рідну мову він називав “найголовнішим наріжним каменем існування народу як окремої нації” [4, с. 15]. Тому вважав обов’язком кожного українця розмовляти у своїй родині тільки українською, бо без цього неможливий розвиток національної свідомості людини. Важливу роль у вихованні свідомих представників нації відіграє і рідномовна школа. Народ, який її не має, приречений на денаціоналізацію, духовне виродження.

Усвідомлюючи значення релігії для української нації, І. Огієнко поклав усі свої сили на теоретичне обґрунтування і практичне вивершення незалежної Православної церкви України. Стояло завдання історично й канонічно довести необхідність автокефалії та церковної реформи в українському національному дусі, популяризації цих ідей серед духовенства і мирян, поширення відомостей з історії українського православ’я, видання молитовників, богослужбових книг рідною мовою. Треба було боротися з московськими церковними впливами, з індиферентизмом українських політичних і церковних діячів. Ще 1917 р. разом з архієпископом Олексієм (Дородничею) І. Огієнко створив Всеукраїнську церковну раду. 3 січня 1918 р. вона зібрала в Києві 279 делегатів від православних громад на собор, що мав вирішити долю їхньої Церкви. На пленарному засіданні з доповіддю, яку голова Всеукраїнського церковного собору архієпископ Євлогій назве проєктом відродження Православної церкви в Україні, виступив 35-річний професор. Попри на внутрішній і зовнішній супротив прихильників єдності з російським православ’ям, доповідачеві вдалося за дві години, посилаючись на джерела (у т. ч. стародруки), наводячи численні факти щодо неканонічності обмосковлення української Церкви, незаперечно аргументувати її канонічне право на незалежність. На жаль, текст цієї доповіді І. Огієнка не зберігся. Знаємо, однак, що ідеолог національної Церкви у своєму виступі переконливо показав, що приєднання 1686 р. Київської митрополії до Московського патріархату було протиправним. Учений вперше голосно заявив, що Україна потребує відродження власної Церкви. Під відродженням він розумів не лише набуття церковної автокефалії (тобто досягнення фактичної незалежності), а й відновлення кращих традицій українського православ’я, його суті, що передбачало очищення від впливів неправославного характеру, які проникли в усі сфери церковного життя.

Як міністр освіти, І. Огієнко 1 грудня 1919 р. засновує під своїм головуванням Комісію з перекладу українською мовою Біблії, богослужбових книг. Ним було видано розпорядження служити у храмах або українською, або церковнослов’янською (але теж із українською, а не московською вимовою), а в проповідях і церковному справочинстві вживати виключно українську мову.

Іван Огієнко став своєрідним рекордсменом у християнському світі за кількістю перекладених ним релігійних текстів. Відомо щонайменше про 44 українські переклади, які зробив цей видатний діяч за своє довге життя. Він також брав участь у

підготовці до друку напрацювань інших авторів (згадаймо хоча б редагування першого україномовного молитовника, укладеного архієпископом Олексієм (Дородницею)). Ці переклади й досі вважаються еталонними і за чистотою мови, і за чистотою православної віри.

За дорученням уряду Петлюри 1921 р. майбутній митрополит пише Прохання до константинопольського патріарха про благословення Українській православній церкві на автокефалію, підписане згодом кількома тисячами українців. Викладена в цьому листі богословська аргументація стала ще одним потужним важелем для надання 1924 р. Царгородською патріархією патріаршого і синодально-канонічного Томосу “Про призначення Православної Церкви в Польщі автокефальною”. Проголошене в Томосі константинопольського патріарха Варфоломія в січні 2019 р. визнання неканонічності підпорядкування в 1686 р. Київської митрополії Москві цілком збігається з огієнківськими висновками.

Події громадського і родинного життя (зокрема смерть дружини) спонукали І. Огієнка наприкінці 1930-х рр. покинути світське життя й обрати нелегку путь душпастирства. У слові “Важкі завдання українського архиєрея” з нагоди наречення в 1940 р. єпископом архімандрит Іларіон ще раз підтвердив свою непохитну позицію щодо необхідності відродження незалежного українського православ’я на основі його самотності, соборноправності, первозваності. Заявивши про те, що плекання національних особливостей у церковних формах не порушує суті Церкви – православної віри, і на практиці захищаючи національну Церкву, владика дотримувався сутності православної віри в догматах, канонах, богослужбових правилах.

Холмський період еміграційного життя І. Огієнка в сані архієпископа й митрополита відзначається систематичною єкуменічною співпрацею православних українців з братами по християнській вірі – греко-католиками. Обидва тогочасні очільники двох українських Церков Іларіон (Огієнко) й Андрей (Шептицький) подавали своїй пастві приклад конфесійної толерантності. Між владиками панували взаємна повага і підтримка в усіх церковних справах. Загальнонаціональні цінності єднали як архиєреїв, так і вірян Православної та Греко-католицької церкви.

У 1947 р. митрополит був змушений емігрувати до Канади, де кілька років працював на парафії у Вінніпезі. 8 серпня 1951 р. Надзвичайний собор Української греко-православної церкви обрав його своїм предстоятелем. Це зібрання стало епохальним для УГПЦ, бо саме з нього почалося формування єрархії Церкви, що було вкрай потрібним для завершення організації національної Православної церкви, визнання її автокефалії, прийняття як самостійного феномена всім православним світом.

Крім виконання своїх архиєпископських обов’язків, І. Огієнко до кінця свого життя був науковцем, педагогом, просвітником. Його науковий потенціал, реалізований у канадський період, вражає. Щороку вчений-теолог публікував нове дослідження, а інколи – і по декілька. Серед майже 50 ґрунтовних богословських монографій митрополита Іларіона справжніми перлинами національної духовності є “Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її” (1953), “Книга нашого буття на чужині” (1956), “Кирило і Мефодій” (1963), “Українська Церква” (1964), “Дохристиянські вірування українського народу” (1965), “Українська патрологія”

(1965). Нарешті, в 1962 р. Біблійне товариство видало Біблію в українському перекладі І. Огієнка.

У “Книзі нашого буття на чужині” автор писав: “Де б ми не знаходилися, – чи то вдома, чи на чужині, – ми маємо скрізь свято зберігати все своє рідне, зобов’язані не цуратися нічого свого... Ми мусимо завжди пам’ятати про свого Єрусалима, – про свій рідний край та про все своє рідне, про свою Православну Віру та Україну”.

Маючи на меті об’єднання всіх українців у єдину державу на засадах християнської релігії й убачаючи в цьому шлях до спасіння українського народу, архиєрей виробив власну концепцію національної Церкви. Вона не втратила своєї актуальності й сьогодні, коли постало питання про включення релігійного чинника в процес духовного відродження України, пробудження національної самосвідомості в тих, доволі ще численних, українців, які досі виявляють ознаки малоросійства.

“Вірою батьків” Іван Огієнко оголосив православ’я. Був упевнений, що Русь-Україну охрещено саме в цю віру. Ще задовго до офіційного акту 988 р. княгиня Ольга з частиною бояр у 955 р. прийняла християнство від греків. Вибір східного (візантійського) варіанта християнської віри диктували інтенсивні торговельні та культурні зв’язки з Грецією. Католицизм, який несли із собою західні народи, безперечно, теж був знаний на наших теренах. Проте німці й поляки з їхнім католицьким обрядом мало цікавили Володимира Великого, бо на той час ці народи були “кволі й нужденні”. Посилення зв’язків з ними не пришвидшило б розвитку Руської держави, тому князь Володимир зорієнтувався на Візантію.

Для підтвердження своєї думки митрополит покликається на Початковий київський літопис як найцінніше письмове джерело, що допомагає ідентифікувати прийняття Руссю віросповідання. Укладений ще за Володимира Великого літопис, за визначенням І. Огієнка, чітко розрізняє дві окремі християнські Церкви – Грецьку і Римську, причому симпатії літописця явно на боці першої.

Глибоко вивчивши характер раннього християнства на руських землях, церковні реалії XI ст., а також зваживши на той факт, що Католицька церква не занесла до лику своїх святих ані княгиню Ольгу, ні князя Володимира, вчений верифікував у такий спосіб свою тезу про прийняття українцями саме православ’я. На його переконання, це було спричинене тодішнім соціально-економічним, політичним і міжнародним становищем України.

Беручи до уваги, що Ісус Христос заснував єдину Церкву, владики Іларіон підкреслює, що Він передав її в руки не лише апостола Петра, а й усіх одинадцяти апостолів, наступниками яких згодом стали архиєреї. А отже, право на успадкування вчення Христа мають усі християнські Церкви.

Оскільки наші предки на час хрещення Русі перебували на досить високому ступені культурного розвитку, то, незважаючи на те, що в їхньому світобаченні й надалі залишалося багато елементів стародавніх вірувань, християнізація в Україні все одно була найглибшою серед усіх східнослов’янських народів. “Ця глибока християнізація народу, – читаємо у праці І. Огієнка “Дохристиянські вірування українського народу”, – вилилася тут, як про це свідчать навіть чужинці у своїх писаннях, у великій побожності і моральності – цих основних підвалинах духовної християнської

культури” [2, с. 403]. Християнство принесло українцям найважливіше – розуміння єдинобожжя, віру в єдиного Бога, Творця й опікуна людства і Всесвіту. Власне воно й стало, підсумовував богослов, основою нашої народної культури.

Митрополит Іларіон стверджував, що вселенська християнська Церква від самого заснування її Ісусом Христом була православною (і за назвою, і за суттю). Згідно з поглядами глави УГПЦ, саме в православ’ї зберігається вся повнота Христової науки, яку пізніше було кодифіковано Вселенськими соборами. На цих церковних форумах збиралося духовенство з усіх кінців світу, в т. ч. і від Римської церкви. Встановлені на семи Вселенських соборах догмати й головні канони християнської віри є незмінними, постійними (це зафіксовано другим канonom VI Вселенського собору 692 р.).

На думку владики, ще з часів своєї появи Христова Церква була національною, такою, якою заповідав їй бути сам Спаситель, покликавши її працювати найперше для свого народу. Для виконання цієї заповіді Ісус Христос здійснив чудо знання інших мов, навчив людей говорити ними. Тож, за І. Огієнком, суттю Церкви було її національне спрямування, служіння своєму народові. Така національна сутність Церкви детермінована і самою природою християнства, і тим, що вона по-своєму розуміє загальні християнські засади, має своє передання, своїх святих, свою культову систему. Українська Церква тому і є національною, доводив митрополит Іларіон, що вона виробила власне розуміння православ’я, яке істотно відрізняється від всіх інших його національних форм.

Причину сприйняття різними народами християнської віри по-своєму вчений убачав у тому, що кожен із них “мав свою власну віру ще й до християнства і, звичайно, міцно тримався її”. Через це, зауважує архіпастир, “не зрозуміємо правдиво духовного розвою й історії нашої Церкви, коли не знаємо духовного стану народу ще до християнства, бо дослідник на кожному кроці зустрічає таке, чого ніяк не зможе ані належно вияснити, ані повно зрозуміти, стоячи на ґрунті самого тільки християнства” [2, с. 5].

Українську Церкву характеризує існування місцевої традиції й ідеології, власне бачення другорядних канонів та способів відправлення богослужіння, наявність великого сонму українських святих, специфічних форм управління, особливих нагород духовенства, його облачення, форм сакральних споруд тощо. Її національні риси виявляються, згідно з І. Огієнком, і в тому, що вона активно включилася у процес формування нації, вчить вірних любити свій народ, його звичаї, віру, берегти рідну мову, пісню. Саме Церква й виплекала, виховала “найчистіший національний тип українця”.

Прийняття православ’я Україною-Руссю очільник УГПЦ розглядав як органічний акт саморозвитку українства, адже при цьому не сталося якогось зламу “національної духовної вдачі народу”, а навпаки – відбулося її збагачення, “піднесення на незмірно вищий рівень морально-релігійної свідомості”. Навіть більше, Україна християнізувалася, а християнська Церква з її візантійським характером – українізувалася. Так постало історично-духовне явище, яке ми окреслюємо терміном “українське православ’я”.

Особливості цього релігійного феномена обумовлені також тим, що українська Церква є первозваною й апостольською. Її основоположником став “український апос-

тол” св. Андрій, перший константинопольський архієпископ, вселенський патріарх. Тож, як констатує І. Огієнко, “Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол”. І появу на цих теренах християнства слід пов’язувати не стільки з “охрещенням її князем Володимиром”, як із місіонерською діяльністю на наших землях одного з найближчих учнів Христа. А позаяк св. Андрій, як і його брат Петро, є первозваним, то звідси, висновував митрополит, впливає особлива значущість у християнському світі нашого православ’я, яке можна поставити на один щабель із римським християнством.

У своїх наукових розвідках теолог аналізував й інші національні прикмети Української православної церкви. Насамперед він іменує її Церквою-Матір’ю, з якої вийшли російська і білоруська Церкви, чим спростовує поширену теорію єдинонаступництва Московського царства від Київської Русі.

Віддавна наша Церква, як і християнська загалом, відзначалася соборноправністю. Відповідно до цього принципу, управління в ній, на відміну, скажімо, від російського православ’я, де панує цезаропапізм, здійснювалося незалежно від світської влади, але за активної участі світських осіб. Соборноправність в українській Церкві означала, що жодний з її сферхів не правив самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непрошеним. Усі церковні посади були виборні – від парафіяльного священника до митрополита. Ця традиція зближувала Церкву з народом, робила її демократичною інституцією. Така своєрідна рівноправність у ній церковних і світських елементів забезпечила передумови для виникнення унікального явища – церковних братств, які функціонували як релігійно-культурні й освітні організації.

Досліджуючи історію української Церкви, зокрема її священства, вчений виділяє ще одну ознаку українського православ’я: його духовенство – як вище, так і рядове – є національним. Такі славетні постаті, як святитель Іларіон (митрополит київський та всієї Русі XI ст.), Петро (Могила) та ін., представлені в І. Огієнка як високоосвічені інтелектуали, котрі сприяли витворенню високої національної культури, еволюції українського народу у свідому національну спільноту. Ці видатні релігійні діячі помітно вплинули на Церкви всієї православної Слов’янщини, у т. ч. Росії, Болгарії та Сербії.

За сім століть свого самостійного існування – від 988 до 1686 р. – українське православ’я набуло чимало індивідуальних рис. Його догматична система, що творилася переважно в XVI–XVII ст., викладається в катехизисах 1595 і 1627 рр. Степана та Лаврентія Зизаніїв, а також у “Собранії короткої науки о артикулах віри” Петра Могили, виданому 1645 р. Її не можна ототожнювати з доктриною російського православ’я, яке вийшло з українського, проте має низку цілком відмінних ознак, що, зокрема, закріплені в катехизисі митрополита Філарета (Дроздова).

Саме тому нинішнє відродження Української православної церкви – це не тільки зміна її назви та перехід на богослужіння державною мовою. Таке відродження повинне передбачати, як наголошував владика Іларіон, передовсім “дерусифікацію” (цебто деоросіянення) українського православ’я, повернення до тієї його ідеології, що сформувалася в Київській митрополії в багатовіковий період її автономності під юрисдикцією Константинопольського патріархату.

Праці І. Огієнка дають підстави для висновку, що питомо українському православ'ю притаманні демократизм, євангелістськість, народність, побутовість. Його демократизм виражався в соборноправності, виборності всіх церковних посад за участю мирян, у релігійній толерантності, визнанні духу, а не букви новозавітного вчення. Принцип “служити народові – служити Богові” означав не лише залучення до церковного життя світських осіб, а й звернення у богослужбовій і видавничій практиці до народної мови, доброчинність, культурно-освітню діяльність, участь Церкви в законотворенні тощо.

Євангелістськість як риса українського православ'я витворювалася насамперед у прагненнях його духовенства в усьому слідувати новозавітним заповідям, берегти чистоту віри, а не обряду. Вона виявилася і в спробах домогтися апостольського канонічного устрою Церкви, подолати той цезаропапізм (залежність від світської держави), який був закладений у візантійством і утверджувався опісля Московською церквою. Митрополит Іларіон акцентує на вірності українського православ'я первісному християнству. Наш народ, зауважував він, не схвалив типового для грецької релігії сприйняття Христа і Божої Матері як Царя і Цариці, уподібнення церковних чинів до імперських, аж до рівня обласних начальників, з надзвичайно пишними титулами і рабським їх вшануванням.

Чистота віри для православних українців полягала передусім у чистоті її основних догматів. Тож було зовсім несуттєво, чи занурюють дитя у воду під час хрещення, чи обливають нею. Значно важливим було саме розуміння таїнства хрещення. Чистота християнства, писав І. Огієнко, не в тому, скільки разів треба відчиняти й зачиняти царські ворота, а як сприймати саму св. Літургію.

Побутовість українського православ'я засвідчують близькість його обрядів до повсякденних реалій життя народу, збереження багатьох обрядово-звичаєвих елементів з народного побуту, зв'язок місяцеслова з господарським календарем селянина, наявність молитов на всяке прошення і т. д. Приділяючи значну увагу проповідницькій діяльності, Українська православна церква напрацювала цілий корпус щоденних проповідей.

Крім вказаних характеристик національної Церкви, глава УГПЦ перелічує й такі, як своя канонічна територія, окремішність народу, етнічна специфіка тощо. Але найістотнішим чинником національності, зокрема українськості, Церкви, нагадує митрополит, є мова релігійного життя, яка виступає найкоротшим і найпрактичнішим шляхом людини до Бога. Саме рідна мова творить міцний фундамент для духовного і культурного зростання. Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації немає державності. Засобами виконання державою рідномовних функцій І. Огієнко називає школу, пресу, радіо, кіно, інтелігенцію та духовенство.

Відправа богослужіння живою мовою свого народу – це заповідь і збереження його як самостійної нації, і “тієї духовної користі, що є його (богослужіння. – *Авт.*) метою”. “Народ, який в Церкві не чує своєї рідної мови, звичайно, не шанує і не береже її як скарбу найдорожчого” [4, с. 9].

Від моменту свого виникнення християнська Церква була наймогутнішою твердиною рідної мови, вбачаючи в ній “родючий ґрунт віри”, “шлях до Бога”. По

утвердженні християнства як державної релігії Римської імперії її мова – латинська – стала богослужбовою на підпорядкованих Римові територіях різних народів. Це призвело до відокремлення церковного життя від світського, втрати Церквою відповідальності за мовне винародовлення етносу. А “народ, що не слухає Служби Божі на рідній йому мові, – за образним висловом І. Огієнка, – подібний до в’язня, що любить світ Божим через в’язничі ґрати” [4, с. 9].

Уживання рідної мови вірян у літургійному житті усуває цю відокремленість. Рідномовне богослужіння – це надійний шлях до душі вірних, гарантія формування у них відданості батьківській вірі та своїй землі.

Виходячи з того, що без Церкви неможливо створити свідому українську націю, архіпастир розробив відповідну програму діяльності духовенства. Кожний священник зобов’язаний не тільки добре володіти літературною мовою народу, якому служить, а й ревно дбати про кращий стан рідної мови своїх вірних як основи їхньої національної культури й віри.

І. Огієнко вважав “непрощеним гріхом” використання українським священником чужої мови в його родинному житті або в розмовах з мирянами. “Коли ж він не знає мови своїх вірних, то не дасть їм духовної користі, а самій Церкві – пошкодить”. Ба більше, предстоятель УГПЦ покладав на кожного душпастиря обов’язок протистояти мовному винародовленню своєї пастви, не допускаючи його всіма доступними йому засобами.

Митрополит Іларіон всебічно обґрунтовує думку, що – ні за Христовими заповідями, ні і за церковними канонами – не існує жодних перешкод щодо вживання українською Церквою рідної мови в літургійному житті. Розкриваючи джерела українського православ’я, богослов пояснює його поширення тим, що християнська релігія прийшла на Україну-Русь у зрозумілій мовній формі. Переклад Святого Письма і богослужбових книг, виконаний Кирилом і Мефодієм, І. Огієнко охарактеризував як працю “нечувано сміливу”. Адже довелося перекладати з “незвичайно тонко вихованої” грецької мови на мову просту, грубу, “базарну”, “варварську”. Внесок солунських братів неоціненний – завдяки їм слов’яни, у т. ч. й українці, отримали змогу збагнути суть вчення Христа.

Право народам славити Бога і чути про Нього рідною мовою (проти чого виступали пілатники, згідно з якими хвалити Бога належить лише єврейською, грецькою та латинською мовами) дає саме Святе Письмо. Владика Іларіон неодноразово апелює до Послання апостола Павла до коринтян, цитуючи відоме: “Як багато, наприклад, різних мов є на світі – і жодна з них не без значення! Бо коли я молюся чужою мовою, то молитися дух мій, а мій розум без плоду! Але в церкві волю п’ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою!” (10: 10–19).

І. Огієнко з’ясував, що з плином часу жива, проста, невироблена, слов’янська мова, внаслідок її сакралізації, стала благословенною, богослужбовою зусиллями не православних патріархів, а римського папи Андріана (868). Але освячена церковнослов’янська мова спричинилася до усунення з літургійної практики у слов’янському світі національних мов. Рідномовне богослужіння почали кваліфікувати як неканонічне, таке, що нівелює відмінність світського і церков-

ного. “Ця чужа мова, – узагальнює вчений, – заступила дорогу своїй місцевій живій мові”.

Тривало побутуючи на українських теренах, церковнослов’янська мова поступово видозмінюється, набуваючи певних національних рис, що виявляються і в написанні, і у вимові. Кирило-мефодіївські літери пристосовуються до місцевих потреб, по-українському ставиться також наголос у словах. Наближення церковнослов’янського правопису до народної вимови удоступнює пересічним вірянам зміст церковної служби й водночас сприяє розвою національної самосвідомості [3].

Однак цей процес зупинили укази Петра I 1620 р. По всьому православному світу поширилася релігійна література, написана архаїчною російською мовою з невеликими домішками церковнослов’янської. Київський правопис зникає. На території Російської імперії з’являються однакові церковні видання з єдиною церковною мовою – московською, з одним правописом – синодальним. Має рацію І. Огієнко, висновуючи, що сучасна йому церковнослов’янська мова – це не старослов’янська, не мова Кирила і Мефодія, а, з огляду на її російську фонетику, звичайна староросійська.

Очільник УГПЦ завжди зважено підходив до вирішення мовних питань церковного життя. Згадаємо в цьому контексті ухвалу Холмсько-Підляського єпархіального собору від 23 жовтня 1941 р., яка чітко диференціювала вживання мови за різних обставин. З-поміж іншого, в ній повідомлялося, що богослужбовою мовою нашої Церкви є староукраїнська, себто т. зв. церковнослов’янська в її сучасній українській за фонетикою версії. На прохання більшості парафіян, у їхньому храмі благословляється богослужіння живою українською мовою. Російська ж вимова церковнослов’янських текстів, як чужа на нашому етнічному ґрунті і засіб денационалізації, не допускається. Мовою проповідництва в українській Церкві також є жива українська мова.

Владика Іларіон покладав великі надії у здійсненні християнського єкуменізму на Українську православну церкву. Він сподівався, що як апостол Андрій покликав до Христа свого брата Петра, так колись православна андріївська Церква покличе до себе Церкву Петра, і відтоді Церква Христова знову стане єдиною.

Спілкуючись з А. Шептицьким, І. Огієнко бачив передусім те, що об’єднує обидві історичні Церкви України. Усупереч догматичним розбіжностям між цими конфесіями, він закликав своїх вірних не нападати на уніатів, вести з ними толерантне співжиття, бо “це ж наші брати”.

На завершення підсумуємо, що для професора І. Огієнка пріоритет національної ідеї був очевидний. Державність української нації забезпечить, з його погляду, і релігійну єдність, і міжцерковний мир, а це, своєю чергою, матиме вирішальне значення для зміцнення єдності українського народу.

Успіх національного відродження, як свідчить наше сьогодення, можливий за умов залучення до цього процесу всіх суспільних сил, без огляду на їхню соціальну, віросповідну, світоглядну належність. Він забезпечується пріоритетом національної ідеї й вимагає, як це довів своїм життям та інтелектуальною спадщиною митрополит Іларіон (Огієнко), сходження кожного до її рівня.

1. Жалобна книга в пам'ять митрополита Іларіона. Вінніпег, 1973.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Вінніпег, 1965.
3. Іларіон, митрополит. Кирило і Мефодій, їх життя і діяльність. Вінніпег, 1970. Т.1–2.
4. Іларіон, митрополит. Хвалімо Бога українською мовою! Київ, 1993.
5. Колодний А., Кирюшко М., Филипович Л. Митрополит Іларіон. Львів, 1993.
6. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 740 с.
7. Тимошик М. “Лишусь навіки з чужиною”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: монографія. К.-Вінніпег: Pokrovy, 2000. 548 с.
8. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.

References

1. (1973). Zhalobna knyha v pamiat' mytropolyta Ilariona [Mourning book in memory of Metropolitan Hilarion], Vinnipeh (in Ukr.).
2. Ilarion, mytropolyt. (1965). Dokhrystyians'ki viruvannia ukrains'koho narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people], Vinnipeh (in Ukr.).
3. Ilarion, mytropolyt. (1993). Khvalimo Boha ukrains'koiu movoiu [Let's praise God in Ukrainian], Kyiv (in Ukr.).
4. Ilarion, mytropolyt. (1970). Kyrylo i Mefodii, yikh zhyttia i diialnist [Cyril and Methodius, their lives and activities], Vinnipeh, (1–2) (in Ukr.).
5. Kolodnyi, A., Kyriushko, M., Fylypovych, L. (1993). Mytropolyt Ilarion [Metropolitan Hilarion], L'viv (in Ukr.).
6. Kolodnyi, A. (2017). Relihiine zhyttia Ukrainy v osobakh yoho diiachiv i doslidnykiv [Religious life of Ukraine in the person of its figures and researchers], Kyiv: Interservis (in Ukr.).
7. Tymoshyk, M. (2000). “Lyshus' naviky z chuzhynoiu”: Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohienko) i ukrains'ke vidrodzhennia [“I will stay with a foreign land forever”: Metropolitan Hilarion (Ivan Ohienko) and the Ukrainian revival], Vinnipeh: Pokrovy (in Ukr.).
8. Tymoshyk, M. S. (1997). Holhofa Ivana Ohienka: Ukrainoznavchi problemy v derzhavotvorchii, naukovi, redaktors'kii ta vydavnychii diial'nosti [Golgotha of Ivan Ohienko: Ukrainian studies problems in state-building, scientific, editorial and publishing activities], Kyiv: Zapovit (in Ukr.).